

А. А. БОВА,
канд. соціол. наук

Andriy A. Bova,
Ph. D. in Sociology

МОДЕЛЬ ФАКТОРІВ, ЩО ОБУМОВЛЮЮТЬ НАСИЛЬСТВО В СІМ'І

Abstract. In the article considers theoretical concepts and empirical researches of factors of family violence. On the basis of abstract generalization of the researches which have been lead to the USSR, the USA, Great Britain and Ukraine are allocated group of the factors causing family violence: demographic characteristics, living conditions and social status, a mental and physical state of health, a level of social support, lacks of the social-psychological communications.

Насильство є не лише суто правовою проблемою, а й значною мірою, філософською та соціокультурною [1–3]. У теоретико-методологічному плані остаточно не розв'язаним залишається питання феномену детермінант, що обумовлюють насильство в сім'ї. Метою статті є огляд широкого спектру вітчизняних та зарубіжних публікацій з проблеми насильства в сім'ї і формування на його основі узагальненої моделі конфліктогенних факторів. Звичайно, така модель не може претендувати на цілковиту повноту, враховувати всіх учасників сімейних суперечок, однак вона може принести користь у подальших наукових проєктах, слугувати підґрунтям для розробки політики у галузі контролю насильства в сім'ї.

Варто наголосити, що жертвами насильства в сім'ї є насамперед особи

жіночої статі. За даними L. Heise, M. Ellsberg, M. Gottemoeller, у різних країнах частка потерпілих жінок від сімейного насильства коливається в межах від 10 до 50%; окремі цифри наведені у дослідженні 1999 року (табл.1) [4].

У Звіті ООН про розвиток людини за 2000 р. наводиться частка жінок в деяких країнах світу, які зазнали насильства (дані зібрані Університетом імені Джона Хопкінса): Нова Зеландія (1994 р.) – 35%, Барбадос (1990 р.) – 30%, Колумбія (1995 р.) – 19%, Республіка Молдова (1997 р.) – 14%, Філіппіни (1993 р.) – 10%. Як бачимо, навіть у економічно високорозвинених країнах частка жінок, які потерпають від насильства, є великою. Так, за даними репрезентативного дослідження, проведеного у Німеччині в 2003 р., серед жінок (опитано понад 10000 респонденток), які зазнали фізичного

Таблиця 1

Відсоток дорослих жінок, які повідомили про фізичне насильство з боку чоловіків (з котрими вони перебувають в інтимних стосунках, окремі дослідження)

Південна Африка (Східна частина Капської провінції)	20
Ефіопія	45
Бангладеш	47
Камбоджа (Пномпень і шість провінцій)	16
Папуа-Нова Гвінея	67
Індія (шість штатів)	40
Мексика (Гвадалахара)	27
Нікарагуа	28
Єгипет	34
Канада	29
США	22
Швеція	21

насильства, 50,2% вказали як на кривдника саме на партнера, колишнього партнера чи коханця [5, с.13].

Існує низка теоретичних парадигм, в яких розглядається комплекс факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї. Під *факторами* (цей термін здебільшого вживається західними кримінологами) або *причинами та умовами злочинності* насамперед розуміють процеси та явища, які відбуваються на рівні соціальної структури суспільства і впливають на рівень злочинності в країні. *Причини* – це ті процеси і явища, які безпосередньо породжують злочинність. *Умови* впливають на злочинність опосередковано, полегшуючи дію причини. Вважається, що фактори, які діють на макрорівні, впливають на поведінку конкретних осіб дуже опосередковано. Їхня дія істотно змінюється залежно від конкретних політико-правових, культурних, соціально-економічних, демографічних та інших умов. У цьому контексті варто розрізняти макротеоретичний та мікротеоретичний рівень аналізу.

Науковці докладно розглядають чинники, що обумовлюють насильство в сім'ї загалом та насильство над жінками зокрема [6–15]. При цьому представники однієї з теорій, що отримала назву *«соціально-історична»* або *«соціокультурна»*, основною причиною такого становища називають домінуючу позицію чоловіків у суспільних відносинах, патріархальні культурні норми, що провокують насильство [16; 17]. У документі ООН «Стратегія боротьби з насильством у сім'ї» зазначається, що джерела насильства полягають у соціальній структурі та у комплексі цінностей, традицій, звичаїв і поглядів, що стосуються нерівності чоловіків і жінок. У цілому ставиться під сумнів достовірність пояснень, пов'язаних з особистісними та індивідуальними характеристиками [18, с.10]. Таким чином, причини насильства переносяться у соціокультурну площину, сферу суперечностей суспільної свідомості з питань взаємовідносин чоловіка і жінки та поглядів на їхні ролі у сім'ї. Варто заз-

начити, що навіть тоді, коли наголос робиться на певних загальних соціально-економічних причинах насильства у сім'ї, це насильство здійснюється конкретними особами зі своїми психологічними та фізіологічними особливостями. Власне в цьому контексті слід виокремити соціально-психологічний рівень, пов'язаний з міжособистісним спілкуванням, та рівень індивідуально-психологічний, пов'язаний зі структурою особистості.

У другому, *«системно-сімейному»*, підході робиться наголос на походженні та формах конфлікту, вивчаються особливості взаємодії, динаміка спілкування, процеси розв'язання суперечностей у сім'ях; насильство у такому разі розглядається як дисфункція всієї системи, а не просто як наслідок індивідуальної психопатології одного з членів сім'ї [16; 17]. У межах цього підходу активно вивчаються різноманітні соціально-психологічні передумови деструктивного конфлікту. Вчені виокремлюють такі чинники, що детермінують і спрямовують насильство на міжособистісному рівні соціальної взаємодії: бажання самоствердитись за рахунок інших або використати когось для отримання певних вигод, пошук чи підтвердження соціальної ідентичності, «добрі» наміри «навчити розуму», «наставити на шлях істинний», емоційний стан [19, с.75].

Експерти ООН з проблем сім'ї американські психологи Беррі та Джейн Уанхолд провели аналітичне дослідження і виокремили ознаки домінаторної (тоталітарної) й партнерської (демократичної) сім'ї [20]. Для першої характерні зловживання владою, відсутність рівних прав усіх членів родини, особливо дітей, наявність у сім'ї суворих правил, які носять примусовий характер та ін.; для

другої – гнучкі правила розпорядку, розподіл економічної відповідальності, розподіл домашньої роботи та обов'язків на засадах рівноправності, повага до особистого життя членів сім'ї та ін. Реально в сім'ях, як правило, існують лише окремі риси тієї чи тієї психологічної моделі. Виходячи з основних психологічних типів сімей, можна зробити висновок, що в тоталітарній культурі традиційно конфліктні ситуації розв'язуються за допомогою сили. І навпаки, шляхом формування демократичних відносин залагоджується багато психологічно кризових ситуацій як самої сім'ї, так і суспільства. Така сім'я дає більше можливостей і для розвитку дітей, а засвоєні норми та цінності мають тенденцію до відтворення у наступних поколіннях.

Теоретики третього, *«індивідуально-психологічного»*, підходу звертаються до діагностик генетичних і біологічних аномалій, що виражаються у порушенні фізичного (наприклад, сексуальні та інші розлади) та психічного здоров'я (захворювання нервової системи, депресивні стани, перенесені психологічні травми у дитинстві), зловживанні алкоголем та пристрасті до наркотиків, аморальних вчинках. Як наголошує німецький кримінолог Г. Шнайдер, важливим аспектом, який детермінує насильство, є виховання у конфліктних сім'ях, інші вади соціалізації, різниця інтересів батьків та дітей [21, с. 267].

На підставі результатів досліджень можна виокремити певну ієрархічну модель факторів, що обумовлюють конфліктогенність сімей. Так, у сучасній Україні до загальнокримінологічних чинників і супутніх сімейному насильству соціально-негативних явищ можна віднести:

- погіршення і нестабільність соціально-економічного життя (що ча-

сом обумовлює суперечність між природним бажанням мати дитину і економічним статусом; неможливість розвивати свої таланти, культурні запити);

– скорочення кількості робочих місць у виробництві та пов'язане з цим безробіття;

– поширеність у засобах масової інформації, перш за все на телебаченні, пропаганди насильства та жорстокості, деструктивний вплив відеопродукції;

– поширення алкоголізму (порівняно з радянськими часами фіксується збільшення виробництва і споживання алкоголю на душу населення) та наркоманії;

– укорінення в суспільній свідомості цільової настанови на індивідуальне виживання, відсутність соціальних ідеалів, певний ідеологічний вакуум та криза моральності;

– поширення неформальних (незарєєстрованих офіційно) шлюбів, а відтак менший рівень солідарності сім'ї, збільшення кількості розлучень і частки неповних сімей;

– слабку дієвість системи матеріальної допомоги сім'ям, які її потребують, загалом матеріальна залежність жінок від чоловіків.

Ці, переважно об'єктивні, соціально-економічні і культурно обумовлені чинники безумовно збільшуватимуть навантаження саме на органи внутрішніх справ. До цієї групи чинників можна віднести також хибі роботи державних органів, які зобов'язані здійснювати профілактичний вплив стосовно дисгармонійних сімей.

Зовнішні щодо свідомості фактори впливають на макрорівні не лише суто на насильство в сім'ї. У наш час в Україні спостерігаються вкрай нега-

тивні тенденції у демографічній сфері, які можуть у майбутньому послабити національну безпеку, суттєво ускладнити ситуацію з наповненням бюджету і т.ін. Спеціалісти з гендерних досліджень висувають тезу про кризу маскулінності (зміна традиційних ролей чоловіків, вчинення ними злочинів, зловживання алкоголем, зниження середньої тривалості життя). Однак у кризовому соціумі будь-яка людина, незалежно від статевої належності, не може повною мірою реалізувати свої здібності. Об'єктивні чинники опосередковано можуть впливати на стан особи, підсилюватися у індивідуальній свідомості правопорушників, створюючи низку внутрішніх (суб'єктивних) факторів насильства в сім'ї.

Макрофактори насильства в сім'ї мають вплив на переважну більшість сімей в Україні. Крім того, існують мікрофактори, що обумовлюють конфлікти у певних сім'ях. При складанні узагальненої моделі ми намагалися врахувати досягнення різних вітчизняних та зарубіжних наукових проєктів, де перевірялася статистична значимість тих чи тих факторів (за допомогою аналізу таблиць сполучення та регресійних логіт-моделей). Зокрема, бралися до уваги результати ґрунтовних досліджень вчених колишнього Радянського Союзу [6; 7; 22], віктимологічні опитування, проведені за підтримки Департаменту юстиції США – *National Crime Victimization Survey* [23] і *National Violence Against Women Survey* [24], а також МВС Великої Британії – *British Crime Survey* [25, с. 125–128], сучасні доробки українських науковців. Збірна модель основних мікрофакторів насильства в сім'ї, що побудована виходячи зі сфер життєдіяльності сім'ї як малої соціальної групи, враховує умови життя, специфіку соціальних, психологічних та біо-

логічних рис нападника та жертви, а також недоліки комунікації.

1. Демографічні характеристики.

Усі дослідження засвідчили, що жінки більшою мірою зазнають насильства в сім'ї, ніж чоловіки. У ході *British Crime Survey* було з'ясовано, що фізичне насильство насамперед стосується жінок віком від 16 до 29 років і від 45 до 59 років, сексуальних нападів зазнають жінки віком від 16 до 24 років і від 35 до 59 років, психологічного насильства¹ – жінки від 35 до 59 років. За моніторинговими даними Департаменту юстиції США, жінки у віці 16–34 років піддаються домашньому насильству найбільше. Чорношкірі жінки та чоловіки потерпають частіше від насильства, ніж білошкірі.

2. Умови життя, соціальний статус жертви та кривдника. Умови життя включають характеристику житлового приміщення, розмір житлової площі, рівень комфортності, а також розмір доходу домогосподарства, заробітну платню жертви та партнера, місце мешкання. Вивчення кримінальних справ, що проведене в сучасній Україні, свідчить: переважна більшість розглянутих злочинів була скоєна в квартирах і приватних будинках. Результати дослідження В. Лобанова заперечують доволі поширену думку про те, що сімейно-побутові злочини частіше за все вчинюються за наявності тяжких житлових умов у злочинців або потерпілих – 2/3 осіб, що вчинили злочин, мали задовільні житлові умови. Певний виняток становить четверта частина порушників, які мешкали у загальних кому-

нальних квартирах, у гуртожитках чи приватних квартирах [22].

У дослідженні Д. Шестакова виявлено, що типовим місцем убивства дружини є окрема квартира, чоловіка – кімната у комунальній квартирі. Чим більшою є загальна площа квартири, тим меншою є ймовірність вчинення злочину проти чоловіка, дружини, дитини або батька. Характерно, що вбивство дружини дещо частіше відбувалося, коли реальність виявлялася вищою за орієнтацію злочинця на житлові умови, убивство чоловіка – коли реальність відповідала орієнтації або була нижче неї. Загалом, для злочинців, що вчинили подружнє вбивство, показовим є перевага у заробітній платі над потерпілими. У сім'ях, де дружини отримували більшу заробітну плату, ніж чоловіки, або заробіток був однаковий, траплялося більше випадків убивства чоловіка. Велике значення у детермінації переростання конфлікту в злочин має і невдоволення перерозподілом сімейних доходів.

Підсумки опитувань населення у США протягом 1993–1998 рр. у межах *National Crime Victimization Survey* засвідчили такі тенденції щодо чинників насильства в сім'ї – чим менше дохід домогосподарства, тим частіше відбувається насильство (як стосовно жінок, так і стосовно чоловіків). У містах частка жінок, які страждають від насильства з боку інтимного партнера, є більшою. У США жінки і чоловіки, які наймають квартиру, більшою мірою зазнають домашнього насильства, ніж власники житла.

¹ National Violence Against Women Survey та British Crime Survey для позначення повторювальних дій, що викликають занепокоєння, – неконсесуальні комунікації, усні (за телефоном) або письмові (поштою) погрози вживається термін «сталкінг». В інших дослідженнях під цим поняттям розуміють насильство щодо осіб похилого віку. Щоб уникнути термінологічної плутанини, ми вживаємо термін «психологічне насильство» замість сталкінгу.

У свою чергу британські кримінологи з'ясували, що низький прибуток домогосподарства позначається на чоловікові, який частіше набуває статусу потерпілого від фізичного насильства (для жінок з будь-яким доходом домогосподарства спостерігається ризик стати жертвою). Якщо партнери – чоловіки жінок отримують низьку або, навпаки, дуже велику заробітну платню, це сприяє вчиненню фізичного насильства. Окреме проживання жінок пов'язане з вчиненням проти них фізичного або психологічного насильства, сексуальних нападів.

У дослідженні Д. Шестакова виявлено, що убивцями дружин є переважно робітники, а чоловіків – особи, які не працювали і не навчалися. При цьому освіта злочинців обмежувалася початковим рівнем або неповним середнім чи середнім. На підставі аналізу сучасних емпіричних даних Б. Головкін називає такі визначальні риси злочинця у сфері сімейних стосунків, як середній освітнянський рівень та паразитичний спосіб життя, відсутність роботи [10, с. 7].

3. Сімейний статус і структура домогосподарства. Результати *British Crime Survey* засвідчили, що структура домогосподарства з одним дорослим та дитиною (дітьми) виступає фактором ризику стати жертвою фізичного та психологічного насильства, сексуальних нападів, спрямованих проти жінок. Заміжні жінки частіше зазнають фізичного та психологічного насильства, сексуальних нападів з боку інтимного партнера, одружені чоловіки – фізичного і психологічного насильства. Одинокі жінки більшою мірою потерпають від фізичного насильства і сексуальних нападів. Ризик зазнати фізичного насильства вище у категорії удовиць, фізичного та

психологічного насильства – у розлучених жінок, психологічного насильства – у розлучених чоловіків. Опитування населення США протягом 1993–1998 рр. показують, що за сімейним статусом найбільшою мірою наражаються на насильство з боку інтимного партнера розлучені жінки або жінки, які ніколи не виходили заміж, та розлучені чоловіки. Як зазначає Д. Шестаков, проживання подружжя з родичами дружини робить останню вкритимніше порівняно з проживанням з родичами чоловіка.

4. Стан психічного та фізичного здоров'я. Так званий «індивідуально-психологічний підхід» знаходить підтвердження також у новітніх зарубіжних та вітчизняних емпіричних дослідженнях. Німецький кримінолог Г. Шнайдер докладно описує невід'ємні риси злочинця, який вдається до насильства: егоїзм, егоцентризм, агресивність, зневага до інтересів і думок інших людей, намагання за будь-яку ціну здійснити власні мрії; особливо вразливий до такої поведінки інших, коли його недоторканість і мужність ставиться під сумнів. Насильством він домагається поваги, а повага для нього – критерій особистої самооцінки [21, с. 30]. І для жінок, які зазнали насильства, і для чоловіків, які його вчинили, спільними є такі риси: низька самооцінка, дотримання традиційних уявлень про родину, про підпорядковану роль жінки у сім'ї та суспільстві, про «жіноче призначення», обоє поділяють міф про насильницькі стосунки [26, с. 209–212]. Український психолог І. Грабська зазначає, що чоловіки, які ображають своїх жінок, як правило, не відрізняються від інших чоловіків з дисгармонічних сімей за шкалами ММРІ, хоча у певній частині з них спостерігаються такі

особливості, як низький контроль імпульсів, депресивні стани, розлад уваги, певні органічні синдроми. Отримані дані дозволяють зробити висновки, що психопатологія є передумовою, а не причиною образливої поведінки [16, с. 21].

Певним чином виникнення насильства у сім'ї пов'язано і з вадами фізичного стану особи. В результаті віктимологічного опитування, проведеного у Великій Британії, виявлено, що поганий, посередній або добрий стан здоров'я є релевантним щодо фізичного та психологічного насильства, спрямованого проти жінок. Варто також звернути увагу і на різницю сексуальних темпераментів партнерів по шлюбу, що за умови інших соціально-психологічних проблем слугує конфліктогенним чинником. Дослідження Д. Топалова (опитано 100 подружніх пар із сексуальною дезадаптацією і 150 пар молодих людей, що беруть шлюб) засвідчило, що у пацієнтів з істероїдним, астеничним та психастеничним типами характеру мали місце суттєві розбіжності показників маскулінності на рівні Я-концепції та біогенному рівні, що свідчить про статево-рольову дискордантність, яка призводить до виникнення внутрішньособистісного конфлікту, що в свою чергу сприяє розв'язанню подружньої дезадаптації. А при подружній дезадаптації виявилось порушення виконання практично всіх функцій сім'ї, особливо емоційної, сексуально-еротичної

та рольової; як добре або задовільне оцінювалося подружжям лише виконання репродуктивної функції [27, с. 7].

5. Рівень соціальної підтримки. *British Crime Survey* висвітлює такий важливий чинник, як соціальний капітал, що виражається у наявності друзів та родичів, які могли б залишитись з жертвою на короткий проміжок часу: у жінок, в яких немає таких друзів чи родичів, збільшується ризик зазнати фізичного чи психологічного насильства. В урбанізованій місцевості, де спостерігається послаблення дії соціального контролю, також вищою є ймовірність домашнього насильства проти жінок і сексуальних нападів на них, а також психологічного насильства, що вчинюється проти чоловіків.

6. Прорахунки соціально-психологічної комунікації кривдника і потерпілого (вони, окрім іншого, часто залежать від таких ґрунтовних якостей особистості, як темперамент та характер).

6.1. Різниця ціннісних орієнтацій. Результати досліджень вітчизняного науковця Є. Потапчука [28, с.11] засвідчили, що у психологічній площині конфлікти залежать від таких чинників:

а) підготовленість до шлюбу – наявність знань з психології шлюбу та сім'ї; наявність умінь долати труднощі міжособистісного спілкування; збіг очікувань подружжя з реальною життєвою ситуацією; наявність почуття відповідальності за долю сім'ї;²

² Одним із чинників насильства у сім'ї може бути неготовність до шлюбу молодих людей. На розв'язання проблеми підготовки молоді до шлюбу як передумови запобігання насильницьких злочинів наголошував ще український учений Ю. Крупка [29, с. 53]. За даними обстеження Д. Топаловим 150 пар, що беруть шлюб, про гармонійні та дисгармонійні риси особистості і характеру майже нічого не знали 92% майбутнього подружжя. Відповідно вони були також погано поінформовані щодо подружніх конфліктів та способів їх розв'язання. Тим часом 80% обстежених повідомили, що між ними виникали конфлікти, і визнали, що, як правило, вони розв'язували їх неправильно або не зовсім правильно [27, с. 8].

б) здатність до міжособистісного пристосування: орієнтація на взаємне пристосування; співвідношення своїх інтересів, звичок, смаків з інтересами і звичками партнера; вміння поступатися, стримувати себе; терпляче ставлення до вад шлюбного партнера; намагання позбавитись особистих рис характеру;

в) наявність емоційної близькості між подружжям: взаєморозуміння, взаємоповага, взаємопідтримка;

г) узгодженість оцінок і самооцінок подружжя.

Дослідження Д. Шестакова довело, що у центрі внутрішньосімейних суперечностей лежить боротьба подружжя за головування. Основними позиціями та орієнтаціями, що викликають суперечності і призводять до насильства в сім'ї, є:

– конкуренція за лідерство у сім'ї, авторитарні тенденції;

– розподіл сімейного бюджету;

– розподіл домашніх обов'язків;

– одноосібна пріоритетність рішення з низки інших важливих питань (наприклад, народження дитини);

– прагнення до автономності, відстоювання права на окреме від шлюбного партнера особисте життя, розходження поглядів на мораль у сфері сексуальних стосунків, конфлікти на ґрунті подружньої невірності (зокрема, подружня невірність збільшує віктимність у жінок більше, ніж у чоловіків).

6.2. Рівень емоційності. Як зазначає Д. Шестаков, і злочинці-чоловіки, і злочинці-жінки значно емоційніші за потерпілих. У підгрупі дружин, які вбили своїх чоловіків, відмічається перевищення комунікативних здібностей

жінок над своїми чоловіками. Динаміка емоційної сфери злочинців (як жінок, так і чоловіків) має загалом складну структуру [7, с. 31–33]. Для ситуації злочину характерні високий емоційний зв'язок подружжя, намагання утримати шлюбного партнера. Однак напередодні злочину стосунки чоловіка і дружини вирізняються загостреністю. Емоції значної частини злочинців, котрі вбили своїх дружин, мають соціально-статеве забарвлення – любов або ненависть. На момент вчинення злочину їхня поведінка була близькою до афективної. У свою чергу кількість злочинців-дружин, які за обставин вчинення злочину мали соціально-статеве забарвлення, невелика. Переважає ненависть до чоловіка, презирство. Поведінка дружин була більш раціональною і холоднокровною.

7. Зловживання алкоголем або наркотиками. Низка вітчизняних та іноземних досліджень засвідчили негативну дію алкоголю та наркотиків, інших негативних пристрастей та шкідливих звичок на розвиток конфліктів та прояви насильства у сім'ї. Залежність від алкоголю є не лише ситуативною детермінантою конфлікту – алкоголь здійснює негативний вплив на господарську сферу життєдіяльності в сім'ї (за даними Ф. Лопушанського, близько половини правопорушників, маючи гідний зарібок, матеріально не забезпечували сім'ю, витрачаючи його на алкоголь) [6, с. 109–110], морально-психологічний та фізіологічний стан її членів [30]. Чоловіки частіше зловживають спиртним, ніж жінки. Кримінологи з'ясували також, що часто алкоголь вживають і кривдник, і жертва (або особи, які спільно з ними мешкають) [7; 9; 31].

Варто наголосити, що в реальному житті спостерігається комбінація

тих чи тих факторів, їхній зв'язок. Вельми продуктивним у науковому плані є виокремлення комплексних профілів кривдника та жертви. Взаємодія кривдника і жертви, а також соціальна структура з притаманними їй нормами та інститутами відіграють визначальну роль у механізмі детермінації насильства в сім'ї. За результатами аналізу емпіричних даних такі типології запропоновані, зокрема, і українськими вченими (Б. Головкін, О. Шинкаренко, Л. Крижна). А український соціолог О. Бойко запропонував диференціацію сімейної організації неблагополучних сімей на конфліктні, кризові, проблемні, невротичні та два додаткові види (частково дезорганізовані та неконфліктні). За результатами опитування, більшість фактів насильства зафіксовано саме у конфліктних сім'ях [32, с.13]. Зазначимо, що у таких сім'ях нерозв'язаними залишаються питання, котрі пов'язані як з об'єктивними соціально-економічними труднощами (відсутність належних умов життя), так і з психологічними особливостями комунікації і станом здоров'я.

Автор публікації викривав доступні йому кількісні дані щодо проблем насильства в сім'ї як в Україні, так і в деяких західних країнах (Німеччині, США, Великій Британії). Також наведено основні результати великомасштабних досліджень радянських кримінологів. З огляду на викладене слід зробити такі висновки.

Знання основних причин сімейних суперечок необхідно для їхнього конструктивного розв'язання, удосконалення механізмів забезпечення прав особи. Нині існує низка теорій (кримінологічних, соціологічних, психологічних та біологічних), що пояснюють насильство в сім'ї. Макроорієнто-

вані — дають насильству соціокультурне пояснення. Насильство впливає з владних відносин, зумовлених соціальною структурою та культурою суспільства, коли жінка займає підпорядковане становище, а її соціально-економічний та правовий статус зневажається. У той же час, на нашу думку, не слід повністю відкидати і такий важливий чинник, як сумісність членів сім'ї. Зокрема, мікроорієнтовані теорії розглядають насильство в контексті міжособистісної соціально-психологічної взаємодії (до цього класу також доцільно віднести фактори, що пов'язані з індивідуальними психологічними та біологічними характеристиками, психопатологічними відхиленнями). До соціально-психологічних чинників сімейного насильства можна віднести хиби комунікації: панування патріархальної моралі в деяких сім'ях як різновиду негативних традицій соціально-економічних відносин; прорахунки виховання; асиметрія у розподілі домашніх обов'язків; різні цінності та установки; висування необгрунтованих і надмірних вимог; неврегульованість питань розподілу бюджету, авторитарність членів родини; невиконання батьківських обов'язків, антисуспільний вплив оточення. Індивідуально-особистісні фактори лежать насамперед у площині психічних відхилень і вад фізичного стану особи, досвіду виховання та соціалізації.

В окремих теоріях є спроби інтегрувати як соціальні фактори, так і індивідуальні характеристики або специфіку комунікації. В емпіричних дослідженнях часто мова йде про певний набір факторів, до яких зараховують як власне причини та умови, так і обставини, за яких відбуваються факти насильства. На підставі реферативного узагальнення досліджень, які проведені в СРСР,

США, Великій Британії та Україні, викремлюються групи факторів, які обумовлюють насильство в сім'ї: демографічні характеристики, умови життя та соціальний статус, стан психічного та фізичного здоров'я, рівень соціальної підтримки, недоліки соціально-психологічної комунікації (різні ціннісні орі-

єнтації, розбіжність емоційних станів), зловживання алкоголем та наркотиками. Нині існує потреба у підтвердженні дії системи тих чи тих факторів на вибірці анкет, пошуку нових емпіричних закономірностей, що надасть науково обґрунтовані підстави для політики контролю насильства в сім'ї.

1. Луняк М. Насильство як правова та філософська проблема // Право України. – 2002. – № 7.
2. Серегин В. Культура силы и бескультурье насилия // Российская юстиция. – 1999. – № 7.
3. Определение феномена насилия // Борьба с преступностью за рубежом. – 2001. – № 2.
4. Садык Н. Одна жизнь – два мира. Мужчина и женщина в период перемены. Народонаселение мира. 2000 год / UNFPA. Фонд ООН в области народонаселения. – Нью-Йорк: International Graphic Communications Services, 2000.
5. Health, Well-Being and Personal Safety of Women in Germany. A Representative Study of Violence against Women in Germany. Summary of the central research results / Project directors: U. Myller, M. Schruttle, S. Glammeier. – Berlin: Federal Ministry for Family Affairs, Senior Citizens, Women and Youth, 2004.
6. Предупреждение семейно-бытовых правонарушений / Отв. ред. Ф. А. Лопушанский. – М.: Наука. – 1989.
7. Шестаков Д. А. Супружеское убийство как общественная проблема. – СПб: СПбГУ, 1992.
8. Мошак Г. Г. Преступления в семье: истоки и профилактика. – Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1989.
9. Абельцев С. Семейные конфликты и преступления // Российская юстиция. – 1999. – № 5.
10. Головкин Б. М. Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 [Електронний ресурс] / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2003.
11. Насильство в сім'ї. Методика збору та аналізу інформації: Наук.-метод. посіб. / Укл. Ф. Думко.: Одеський ін-т внутрішніх справ. – Одеса, 1999.
12. Максимова Н., Мілютіна К. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства / Комітет сприяння захисту прав дитини. – К., 2003.
13. Аоста В. Г., Библи М., Джайма Ш. и др. Насилие в семье. Как бороться с ним государству. Что имеем и что следует сделать / Р. П. Сьюэл (ред.), Н. Кошманенко, С. Яринич; Пер. с англ. – К.: Winrock International, 2002.
14. Кочеткова С. В. Опыт анализа насилия в семье // Социологические исследования. – 1999. – № 12.
15. Томпсон Д. Л., Пристли Д. Социология: Вводный курс / Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Львов: «Инициатива», 1998.
16. Грабська І. К. Насильство у подружніх стосунках: зарубіжний досвід досліджень та консультування // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 9.
17. Шинкаренко О. Д. Особистісні особливості жінок-жертв подружнього насильства (Синдром побитої жінки): Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.04 [Електронний ресурс] / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001.

18. Стратегии борьбы с насилием в семье: Справочное руководство / ООН; Центр по социальному развитию и гуманитарным вопросам. — Нью-Йорк: ООН, 1998. — С.10.
19. Шипунова Т. В. Агрессия и насилие как элементы социокультурной реальности // Социологические исследования. — 2002. — № 5.
20. Бондаровська В. Тоталітарна сім'я як джерело домашнього насильства [online]. Доступно на: ozis.kr.ua/totfam1.html [07.05.04].
21. Шнайдер Г. Й. Криминология: Пер. с нем. — М.: Изд-кая группа «Прогресс»-«Универс», 1994.
22. Лобанов В. А. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика бытовых преступлений. — Минск: МВД СССР. Минская Высшая школа, 1982.
23. Rennison C. M., Welchans S. Intimate Partner Violence // Bureau of Justice Statistics. NCJ 178247. — Washington, DC, 2000. — May.
24. Tjaden P., Thoennes N. Full Report of the Prevalence, Incidence, and Consequences of Violence Against Women / Findings From the National Violence Against Women Survey. NCJ 181867 — Washington, DC, 2000. — November.
25. Walby S. Allen J. Domestic violence, sexual assault and stalking: Findings from the British Crime Survey // Home Office Research Study 276. — 2004. — March.
26. Писклакова М. П. Что такое «домашнее насилие»? // Социально-психологические и медицинские аспекты жестокости. — 2003. — № 1.
27. Топалов Д. П. Психопрофілактика первинних сексуальних розладів у чоловіків: Автореферат дис. ... канд. медичних наук: 14.01.16 [Електронний ресурс] / Міністерство охорони здоров'я України Харківська медична академія післядипломної освіти. — Х., 2002.
28. Потанчук Є. М. Психопрофілактика міжособистісних конфліктів у сім'ях військовослужбовців прикордонних військ: Автореф. дис. ... канд. психологічних наук: 20.02.02 [Електронний ресурс] / Академія Прикордонних військ України ім. Богдана Хмельницького. — Хмельницький, 1998.
29. Крупка Ю. Вивчення поведінки осіб, які вчиняють злочин у сфері сімейно-побутових відносин // Радянське право. — 1987. — № 2.
30. Кришталь Є. В. Алкоголізм подружньої пари: клінічні та соціально-психологічні аспекти: Автореф. дис. ... д-ра мед. наук: 14.01.17 [Електронний ресурс] / Харк. ін-т удоскон. лікарів. — Х., 1998.
31. Крижна Л. В. Попередження злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин: Автореферат дис. ... канд. юридичних наук: 12.00.08. [Електронний ресурс] / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2000.
32. Бойко О. В. Насильство в сім'ї: соціологічний аналіз явища: Автореферат дис. ... канд. соціологічних наук: 22.00.03. [Електронний ресурс] / Національному університеті внутрішніх справ. — Х., 2003.

Подано до редакції 20.12.2004 р.